

Муниципальное бюджетное дошкольное образовательное учреждение

Детский сад «Хомус»

с. Хатас муниципального образования «Намский улус»

Республики Саха (Якутия)

**«Оҕо санатынан кэскилэ»- фольклор көмөтүнэн Оҕо ийэ тыл
илгэтин инэри**

Дакылааты суруйда:

Протопопова Мария Андреевна

«Хомус» детсад иитээччи

Оглавление

I. Кириитэ	3
1. Дакылаат тиэмэтин тоѳоостооѳо	3
II. Сүрүн чааһа	8
1. Национальнай кэнсиэпсийэ саха тылын сайдытыгар оруола	8
2. Саха тылын-өһун сайаннары иккис тыына	9
3. Олонхо саха тылын сайыннарыга, байытыга, норуот тыыннаах хаалытыгар сүдү оруола	10
4. Олонхо көмөтүнэн оѳо тылын сайыннарыга “ Хомус ” оѳо саадын "Чаѳаар, чуопчаар" куруһуогар үлэтэ	11
4.1. Фольклор жанрдарын ыйдарынан аттара үөрэтии	14
4.2. Фольклору үөрэтиигэ оонһуу араас көрүнгүн туһаныы	26
III. Түмүк.....	28

I. Кириитэ

1 Дагылаат тиэмэтин тобоостооҕо

Ийэҕэ икки атахтаах бу олоххо киһи буолан буһарыгар-хатарыгар ийэ тыла сүрүннүүр күүс, тирэх буолар. Ийэ тыл киһини кынаттыыр, дириҥ мындыр толкуйдур, үтүө санаалыыр сүдүкүүс.

Тыл - омок тутула, омок туругун бэлиэтэ.

Тыл - омок "кода ". Компьютер кода умнулуннаҕына - компьютер ыһыллар, үлэлээбэт, ол курдук, киһи төрөөбүт омугун тылын умуннаҕына - ыһыллар, сүтэр, симэлийэр.

Билигини кэмнэ саха оҕолоро ийэ тылларын билбэккэ улаатан, бэйэлэрин сахалыы өйдөрүн-санааларын, быһыыларын-майгыларын улам сүтэрэн иһэллэр. Норуот уус-уран айымньытыгар улахан суолтаны уурбаттар. Үксүн нууччалыы кинигэни ааҕаллар, телевизорунан нууччалыы биэриини көрөллөр, күнү-күннээн компьютерга убанан омок культураныгар охтолор. Ааспыт олохпут, фольклорбут уус-уран көрүннэрэ, өбүгэлэрбит үгэстэрэ, сиэри-туому тутуһуу уостан сүтэн эрэр.

Манньык проблема үөскээбит төрүттэрэ туохха сытарый?

1. Дьэ кэргэн оҕотун кытта кэпсэппэт төрөппүт үксээтэ, ол оннугар социальнай сиэттэринэн күнү-күннүктээн, хата ордук кэпсэтиэ.

Социальнай сиэттэр, дьэ кырдык, олохпут арахсыбат аргыстара буола түстүлэр. Ону тарҕатар аныгы сибээс технологията элбээтэ, сарсын аны туох кэлэр диэнинэн озорор буоллубут. Ардыгар араас омок аһа тоҕо кутулан кирибит 90-с сыллар саҕалананыларын санатар. Сорох дьэ кэргэннэ

оннооѳор телевизор умнулунна быһыытыйда, ол оннугар ким планшетка, ким телефонна, ким компьютерга умса "түстэ".

Хаһаангыта эрэ телевизоры кытта ону барытын солбуйан олорбут "книгэ" дьэ быылыгар кубулуйда.

Балаһыанньаны арай эһээ-эбээ иитиитэ быһыа эбитэ дуу?

Олохпут укулаатыгар балысханнык өтөн киирбит сибээс көрүттэрин быраѳар кыахпыт суох. Син сахалыы суруйсабыт, быһаарсабыт, үөрэбит-көтөбүт, ону кытта нууччалыы-сахалыы булкуйар санарар сыыс тылбыт өссө ситэрэргэ дылы гынна. Аны тылланар сааһыттан нууччалыы мультфильмнарга көрбүт, салгыы компьютерга, социальной ситтэргэ көспүт оѳо тыа сиригэр да олордор улам-улам төрүт эйгэттэн тэйэн иһэрэ баар суол.

2. Төрөппүттэр ортолоругар баһыйар санаа нууччалыы үчүгэйдик санарар буоллабына үчүгэй үөрэхтэниэ, ыраатыа.

ЕГЭ, ГИА булгуччулаах кириэбиттэн кини куттанар: "Оѳом нууччалыы кыайан билиэ, санарыа-инэриэ суоѳа, үөрэѳэ суох буолуо" - диэн.

Онон төрөөбүт тылыттан матарар.

3. Тыа сиригэр өбүгэ дьон үлэтэ - хамнаһа умнуллан эдэр ыччат, төрөппүт куоракка киин улуустарга тардыһан иитиллии эйгэтэ уларыытыттан күһэллэн нууччалыы тыынна итиллэллэр.

Бу санааттан ситтэрэн биһиги "Хомус" детсад оѳолорун ийэ тылларыгар сыһыаран, сахалыы өйү-санааны инэрэн бастакы укулаатын уурсаары 2011 сылтан "Олонхо көмөтүнэн оѳо санатын сайыннарыы" - диэн тиэмэнэн салайтаран "Чаѳаар, чуопчаар" куруһуокпунан үлэм опытын тарѳатар сыаллаах дакылаат суруйдум.

Проблемата:

1. Оѳолор тыллара-өстөрө, мөлтөөһүнэ, тыл саппааһа сыппааһына.
2. Өбүгэлэрбит олохторо-дыһахтара, кинилэр культуралара умуллан эрэрэ.

3. Оџолор саха тылын, төрүт культуарытын эйгэтиттэн сыыйа тэйиилэрэ.

Дакылаат сүрүн сыала:

1. Оџо төрөөбүт төрүт тылынан ыраастык санара, кэпсэтэ үөрэнэригэр үлэлэһии.

2. Оџо уус-уран тылы-өһү билэригэр бэйэтин сааһыгар септөөх олонхо көрүннэрин үөрэтии.

3. Оџо доруобуйатын, өйүн-санаатын тупсарарга норуот олонхотун туһаныыга ураты ньымалары туһаныы.

Үлэм ис хоһоонун хайысхалара:

1. Оџоџо кыра эрдэбиттэн төрөөбүт тыл сүмэтин, норуот олонхотун тылын-өһүн этигэр-хааныгар инэрии.

2. Олонхону уустаан-ураннаан, ойуулаан-дьүһуннээн кэпсиир дьоџурдарын сайыннарыы.

3. Түөлбэ төрүт сайдыытыгар тирэбирэн оџо тылын-өһүн байытыы.

Үлэм сүрүн ньымалара:

✓ Анал литератураны үөрэтии, чинчийи, ааџан-тэннээн көрөн баран наадалааџын туһаныы.

✓ Оџолору кытта анал үлэ (айылџаны кытта алтыһыы дьоџурдарын сайыннарыы).

✓ Оџолор алтыһыыларын болџомто ууруу, кэпсэтиһии, ситиһиилэрин кэтээн көрүү.

✓ Үлэм түмүктээх буоларыгар бэйэм толкуйдаан таһаарбыт ураты ньымалары туһаныы. Үлэбин Л. П. Лепчикова, К. Х. Татаринаова уонна Г. Н. Иванова үлэлэригэр тирэбирэн ыытабын.

Үлэ көрүннэрэ:

1. Сахалыы муннук-балаџан тэрийи.

2. Сөпкө тыыныыга бэлэмнээһин, илбийи (массаж).

3. Ритмнэ үөрэтии.
4. Сиэри-туому билиһиннэрии.
5. Хамсаныылаах оонньуулар.
6. Чабырџахтар, өс хоһооннор, остуоруйалар, таабырыннар.
7. Олонхо туһунан өйдөбүлү ингэрии.
8. Норуот ырыаларын, оһуохайы үөрэтии.
9. Ааџыынан тахсыы, кыттыы.

Чинчийэр үлэм объега: Оџо ис туругун сайыннарыыга, тылын такайыы, эрчийи, өйгөтутар дьөџурун сайыннарыы.

Чинчийэр үлэм предмета: Хас биирдии оџо уратытын учуоттаан, киһи сиэр-майгы өттүнэн сөптөөх иитилиини ыларыгар, инники сайдарыгар ыйдарынан аттарыллыбыт былааным тутула дьөџус, тыла-өһө оџо тийимтиэ, үөрэтэргэ табыгастаах эйгэни тэрийэн "Хомус" оџо саадын иитэр-үөрэтэр үлэтигэр сыһыаран олоџуруу.

Гипотеза:

- ✓ Оџо кыра сааһыттан төрөөбүт тылын билэр эрэ буоллаџына билиини түргэнник уонна кэбэџэстик ылынар кыахтаныан сөп.
- ✓ Олох кыра сааһыттан омугун уратытын биллэрэн олонхону чугастык ылыннаран, тылын-өһүн сайыннаран иитиэххэ-үөрэтиэххэ.
- ✓ Олонхону сөпкө туһанан, кэрэтин өйдөөн кэрэхсээһиниттэн төрөөбүт тылы чөлүгэр түһэрии, сайыннары улахан суолталааџын тириэрдии, бастакы олуктарын уурсуу.

Дакылаатым соруктарынан буолаллар:

1. Фольклор көрүннэрин күн-дьыл эргиригэр олоџуран ыйдарынан аттаран билиһиннэрии.
2. Оџону олох кыра сааһыттан сиэри-туому толоруу судургу өттүн билэр, өйдүүр гына иитиэххэ.
3. Уус-уран айымныы тылыгар-өһүгэр умсугутуу, сангарар-ингэрэр чуолкай санаџа эрчийи.

4. Толкуйу тобуларга, тыл саппааһын байытарга, эти сиини эрчийэргэ такайы хайысхатын киллэри.

5. Өйдүүр дьобурун, истибитин инэринэр, толкуйун, кэтээн көрөр, чинчийэр, чэгиэн-чэбдик буоларга сайыннаран олуктары киллэри.

Дакылаат сүрүн идеята:Төрөөбүт тыл хас биирдии норуokka-киһи дьылбата,олобо,сайдыта. Киһи үйэлэр тухары мунньуммут өйө-санаата, муудараһа барыта оһону иитигэ туһайылар, оннук үлэ-хамнас ытыллыахтаах.

II. Сүүрүн чааһа

1. Национальнай кэнсиэпсийэ саха тылын сайдыытыгар оруола.

Дагылааты суруйарбар хаһыаттарга, сурунаалларга тахсыбыт элбэх ыстатыйалары аахтым, туһааннаах дьоннор санааларын кытта билистим.

Оннук дьоннорунан норуот педагогикатын төрүттээччилэр К. С. Чиряев, В. Ф. Афансьев, уус-уран тылы үөрэтии методикатыгар, педагогикатыгар үлэлэхэ сылдыар тумус туттар үлэһиттэрбит, учуонайдарбыт Н. И. Филиппова, Е. П. Чекордуна, Е. М. Поликарпова, М. Т. Гоголева үлэлэрэ олонхо үөрэтэр-иитэр суолтатын инники күөҥнэ тутан, үлэлиирбитигэр-хамсыырбытыгар тирэх буолаллар.

1. Н. И. Филиппова - "Саха фольклорун детсад оҕотугар билиһиннэри"
2. Е. М. Поликарпова - "Олонхо уонна саха оҕото"
3. М. Т. Гоголева - "Олонхону оскуолаҕа, детсадка сүүрүннүүр киин"
4. Е. П. Чекордуна - "Олонхо педагогикатын оҕо тэрилтэтигэр киллэри"

90-с сылларга национальнай кэнсиэпсийэ олоххо киириитэ Саха сиринэн эрэ мунурдамматаҕа, хамсааһын Арасыйа барытын үрдүнэн барбыта. Национальнай өрөспүүбүлүкэлэргэ үөрэх миниистирин национальнай оскуолаларын дьарыктанар солбуйааччытын дуоһунаһа арыллыбыта, үөрэхтээһиннэ национальнай-регионнааҕы компонент өйдөбүлэ үөскээн чочуллубута уонна үөрэх сокуонугар туттуллар буолбута.

Арасыйа норуоттарыгар улахан сэргэхсийии тахсыбыта, төрөөбүт тылынан үөрэтиигэ дойду үрдүнэн улахан хардыы оноруллубута. Өскөтүн бу үлэ тохтообокко баран испитэ буоллар, төрөөбүт тылынан үөрэтии суударыстыба механизмыгар бэйэтин оннун булан, олохсуйан хаалыахтаах уонна олох хаамыытын батыһан сайда туруохтаах этэ.

Төрөөбүт тыл - олох тыына.

Төрөөбүт тылынан сангарар оҕо тыл хайдах уларыырын, ситимнэхэрин эрэ буолбакка, ону кытта тэннэ ахсааны биллибэт өйдөбүлү, араас көрүүнү-сыһыаны, үгүс өйү-санааны, иэйиини, уус-уран уобараһы, тыл тутулун мандарын барытын 2- 3 сааһыттан олус чэпчэкитик түргэнник ылынар.

Онтон кэлин хойутааһынтан 20 сааһыттан кыһанан-мүһэнэн үөрэнэн, ол ангарын даһаны ылар саарбах. Норуот улуу уһуйааччыта - төрөөбүт тыл, хор оннук! - диэн К. Д. Ушинской төрөөбүт тыл атын тылы баһылыра омур буоларын туһунан тоһоболоон бэлиэтээбитэ хаһаанһытааһар даһаны билини кэмнэ ордум оруннаах.

Куннэтэ кэпсэтэр сахабыт тыла куөх халлааным курдук уйаара-кэйээрэ биллибэт. Ол да иһин "Саха тыла мунгура суох баай" – диэн эппэт эбитэр.

2. Саха тылын-өһун сайаннары иккис тына

Биһиги биллиилээх суруйааччыбыт Күннүк Урастыырап суруйбут: "Биһиги ийэ тылбыт саха тыла киэн дин, элбэх дэлэй өгнөөх кырааскалаах, сүрэҕи өрүкүтэр, дуһаны долгутар кэрэ-дьикти тыл".

Саха Өрөспүүбүлүкэтин лиссийин дириэктэрэ, уопастыбанньык И. И. Шамаев 2014с. тохсунньу 23 күнүгэр "Кыым" хаһыат 2-с №-гэр "Ийэ тылынан үөрэтиини сөргүтүөххэ" - диэн бүтүн өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн сэнээриини ылбыт ыстатыйатын сүрүн өттүн билиһиннэриэхпин баһарабын:

1. Биһиги быыс кэмнэ кэллибит. Өскөтүн биһиги билигин күүскэ үлэлээн сахалы үөрэти тиһигин көннөрбөтөхпүтүнэ, тылбыт букатыннаахтык эстэр туруктаах.

2. Арасыйа уонна өрөспүүбүлүкэҕэ баар бэлитичэскэй быһыы-майгы онно сеп түбэхэр кэмигэр эрдэттэн сир ылан элбэх боппуруоһу быһаарыахпытын наада.

–Төрөппүккэ оһону төрөөбүт тылынан иитии-үөрэти тыын суолтатын өйдөтүү.

–Төрөөбүт тылынан үөрэтэр учуобунньуктар, ньымалар сайдыахтаахтар.

3. Манна СМИ эйгэтэ күүскэ үлэлиэн наада. Е. П. Жирков иилээбит-сақалаабыт кэнсиэпсийэтин үлэтэ иккистээн тыын ыларын ситиһии.

Ийэ тылынан иитиини-үөрэтиини сөргүтэр, көмүскүүр хамсааһыны тэрийэр туһугар актыбынай учууталлар, иитээччилэр, төрөппүтэр, идэлээх

дьон түмсүүлэрэ куораттарга, улуус кииннэригэр, нэһилиэктэргэ үөскүөхтээх. Бу белехтөрү "Оҕону ийэ тылынан иитиэххэ уонна үөрэтиэххэ", кылгастык эттэххэ "ийэ тылынан" диэн биир луоһун түмүөхтээх.

Саха омук омук быһыытынан чэчирии сайтара саарбака суох.

Дьэ ол иһин үүнэр көлүөнэнэн национальнай культураҕа уһуйарга, өбүгэлэрбит үгэстэригэр үөрэтэргэ, киниэхэ төрөөбүт норуотун кутун-сүрүн инэрэргэ олонхо айымньылары сүдү суолталаахтар.

3. Олонхо саха тылын сайыннарыыга, байытыыга, норуот тыыннаах хаалытыгар сүдү оруола.

Саха былыр төһө да суруга-бичигэ суох буоллар, бэйэтин санаатын, баҕарар баҕатын олонхо күүстээх тыл куорматынан этэрэ. Үйэттэн үйэбэ мунньуммут бараммат баай тылын, олонхотун өйгө хатаан, уһун кэмнэ умнубакка илдьэ сылдьан көлүөнэттэн келүөнэбэ тиксэрбитэ. Олонхо курдук сүдү айымньыны анаардас истэн өйүгэр хатаан, үс түүннээх кун устата ханна да мунааран, кэлэбэйдээн көрбөккө кэпсээн, ыллаан толору норуот аайы бэрэллибэтэх, киһи соһуйар-махтайар дьобура буолар. Ити дьобур тыл сүдү күүһүттэн үөскээбит буолуон сөп.

Ханнык баҕарар норуот бэйэтин төрүт культуратыгар тирэбирэн, онтон күүс ылан, омук быһыытынан сайдар уратыланар. Биһиги сахалар, үгүс үйэни унуордаан, өлбөккө-сүппэккэ, уостан уоска, өйтөн өйгө хатанан баччаангы диэри тийэн кэлбит олонхобут саханы "саха дэттэбэ".

Дьэ, онон саха олонхотун барҕа баай тыыныгар, умсугутар улуу күүһүгэр оҕону кыра эрдэбиттэн угуйуу, уһуйуу, абылааһын сүдү суолталаахтар.

Фольклор - киһи сирдээҕи аналын туһунан өйдөбүлү биэрэр, киһи кыабын, үтүөтүн уруйдуур, уран тылга уһуйар күүстээх санааны күөдьүтэр, эрчим санааны инэрэр ураты тыыннаах айымньы.

Суруга-бичигэ суох саха дьонун туох баар баҕата, дьулуура, санаата, барыта олонхоҕо хомуйуллубута.

"Силиһэ суох мас үүммэт" - диэн норуот мындыр өһүн хоһооно кэрэһэлииринэн, саха оҕотун сахалыы кутун-сүрүн эргитэн, кулгаабын арыян олонхо кэрэ эйгэтигэр киллэрэн олонхоһут курдук тобуллаҕас толкуйдаах өркөн өйдөөх, уус-уран хомоҕой тыллаах сахалыы сизрдээх буоларга бастакы олуктары ууран иитэр-үөрэтэр биһиги, оҕо саадын иитээччилэрин, сүрүн сыалбыт буолар.

Оҕо олонхо тылын-өһүн, ырыатын-тойугун истэ үөрэннэбинэ кини кутугар-сүрүгэр истибит дорҕооно, саната-ингэтэ ингэн хаалар. Ол сизиринэн улааттабына, олонхону истэр, ырытар, толкуйдуур дьобурданар, ону уһугуннарар сөптөөх суолунан сайыннарыахха эрэ наада. Ол курдук оҕолор 4-6 саастарыгар тугу барытын ылынымтыа, ингэrimтиэ кэмнэрэ.

Оҕо олонхону истэр, өйгө онорон көрөр, сангарар, толкуйдуур дьобурун кыаҕа үөскүүр кэмэ буолан кэпсиир, сэхэргиир, толорор үөрүйэхтэнэр.

Онон бу кэми аһарбакка оҕо интэриэһин тардар, көбүтэр курдук, олонхо тизкиһин судургутан кэпсээн иһитиннэрэр көдьүүстээх. Уонна оҕону толкуйдатар гына ыйытыылары туруоран өйгө онорон көрөн дьобурдарын сайыннараы ситиһиллиэхтээх.

Олонхону этигэр-хааныгар ингэринэн, дууһатыгар ылынан улааппыт оҕо, олонхо тыла эрэ сайдарынан мунурд аммакка, сизэр-майгы өттүнэн сыаналыыр, ыраабы толкуйдуур, болҕомтолоох, кэтээн көрөр дьобурдаах, тулалыыр айылҕатын, эйгэтин убаастыыр киһи буола улаатар.

4. Олонхо көмөтүнэн оҕо тылын сайыннарыыга "Хомус" оҕо саадын "Чаҕаар, чуопчаар" куруһуогар үлэтэ

Олонхо иитэр, үөрэтэр, сайыннарар, ис кыабын туһанар, оҕо олох кыра эрдэбиттэн табыгастаах эйгэтэ оҕо тэрилтэтэ буолар. Оҕо кыра сааһыгар саха үгэстэрин улгумнук ылынарыгар сөптөөх хайысхалары тобулааһын, бу бүттүүммүт детсад үлэһиттэрэ - биһиги сүрүн сыалбыт буолар.

Оҕолорбутун иитиигэ кыра саастарыгар олонхо эйгэтигэр киллэрэн, нэһилиэгинэн бүттүүн ылыстахпытына сахалыы сизрдээх киһилии киһи буолалларыгар бастакы хардыыны ууран көмөбүт буоларын өйдүүбүт.

Саха олонхотун барба баай тыныгар, умсугутар улуу күүһүгэр оҕо айылҕаттан бэриллибит дьобурун таба тайанан, салгыы сайдарыгар олук уурабыт.

Мантан көстөрүнэн оҕону кыра сааһыттан бэйэтин омугун тылыгар-өһүгэр төрүт культураныгар уһуйдахха, үөрэттэххэ толору сайдыылаах, киэн билиилээх-көрүүлээх, икки атабар бигэтик үктэнэр киһи үүнэн тахсарыгар олук ууруубут буолар. Мантан сиэттэрэн оҕону сайыннарыыга, иитиигэ олонхону куруһуок быһыытынан киллэрэн наадалаабынан ааһаммыт биһиги Нам улуһун 2 Хомустаах "Хомус" оҕо детсада 2011-2012 сыллаахтан "Чабаар, чуопчаар" - диэн олонхо куруһуоктаахпыт. Бу куруһуокпар сүрүннээн улахан уонна бэлэмнэнии бөлөх оҕолоро дьарыктаналлар.

Сыалбыт-сорукпут:

- ✓ Оҕону кыра сааһыттан - олонхо көмөтүнэн сахалыы тыынна иитии.
- ✓ Олонхоҕо интириэһи үөскэтии, тылы-өһү диригэтэн үөрэтии.
- ✓ Оҕо өйүн-санаатын айылҕаба чугаһатан уһуйуу; аабар, дьүһүйэр дьобурдарын сайыннарыы.

Оҕоҕо аналлаах олонхо көрүнүн ис хоһоонун кэпсэтиннэри, күннээҕи олоххо олонхо тылларын киллэрэн туттуу, тыл, остуол ооньууларын ытыты, тылы сайыннарыы, тулалыыр эйгэ, уруһуй дьарыктарыгар олонхо ойуулуур-хоһуйар тылларын, геройдарын киэнник туһаныы-оҕолорго өйдөтөргө олус көдүүстээх. Оҕоҕо норуот кутун-сүрүн ингэрэргэ олонхо айымньыларга сүдү суолталаахтар.

Олонхо айымньыта оскуола иннинээки саастаах оҕону тылын өһүн, эт-хаан өттүнэн сайыннараарга, сана хайысханы буларга тирэх буолар. Олонхо көмөтүнэн оҕону сайыннарыыга, олонхо ооньууларын иллэн кэмнэ эрэ буолбакка дьарык уонна куруһуок быһыытынан киллэриэххэ сөп. Хамсана-хамсана хамсаныттан оҕо олонхо геройдарын уобарастарын, тыллар туттулууларын судургутук өйдуур уонна ылынар буолар. Хамсаныыларга кытта ыкса дьүөрэлээх оҕо хас күн ахсын истэр, сангарар тылын тутуннарабын, холобура: чабырбаахха, сэтинньи ыйга - «Ыччы-ычча» -

диэнинэн хамсана-хамсана толорорго, физ. минутка курдук толкуйдаан манныгы киллэрбитим.

Этэр тыла:

Хамсаныта:

Эмиэ-эмиэ –	илиини куустан туран хачайдахы
Хаар сиир–	илиини үөһээ уунан туран аллараа сапсыйы
Тыал-куус–	илиини үөһээ ууран туран хачайдахы
Тибии-хаһа–	илиини үөһээ ууран туран хачайдахы
Ыччыы-ычча–	куустан туран хачайдахы
Сирэй аһый–	ытыһынан саба туттуу
Мурун эмиэ–	саба туттуу
Бары барыта–	тоғолохтон үөһээ имэринии
Абытай да абытай–	куустан туран хачайдахы
Ыччыы-ычча –	куустан туран синньигэс биилинэн хамсаны
Атах тонгор –	атабы тибигирэтии
Буут аһыйар –	бууту имэринии
Куучур-хаачыр –	куускэ хаамы
Дьыэбэ дьылыс –	миэстэттэн ойуу
Һуу-һаа –	үөһээ-аллараа тыыны

Маннык судургу чабылхай тылларынан бэйэбэ эрэллээхтик тутта үөрэннэхтэринэ оҕо төрөөбүт тылынан ойуулаан-оһуордаан, сааһылаан кэпсииргэ үөрэнэр.

Сыала: Норуот олонхотун айымньытынан эти-хааны эрчийэн сайыннарыы.

Соруктар:

1. Тылынан уус-уран айымньытын эт-хаан өттүнэн эрчийэн сайыннарыы.

2. Эти-сиини хамсатан тылга-өскө дьүөрэлээн, ситимнээн сайыннарыыга олонхону көдүүстээхтик туһаныы.

3. Чөл туруктаах буолууга иитии.

Үлэ көрүнгэ:

- Кэпсэтиһии,
- Биирдиилээн улэ,
- Уопсай үлэ.

Ньымалар: тылынан сэлэһии, быһаарыы, хайҕааһын.

Куруһуок нэдиэлэҕэ биирдэ 4-5-6 саастаах оҕолорго ытыллар, уһуна 30 мүнүүтэ буолар.

Куруһуокка үөрэппит, билбит тылларын-өстөрүн, хамсаныларынын дьарыкка киллэрэн эмиэ туттабын. Маннык ситимнээхтик үлэлээтэххэ, оҕо кытыгырас, сымса, имигэс сааһыгар уонна тус кыаҕар сөптөөх бэйэтин кыанар, тылын-өһүн табыма арыллар дии саныбын.

Мантан сиэттэрэн ыйдарынан аттарыллыбыт «Чаҕаар, чуопчаар» – диэн фольклорнай куруһуок былаанын «Саха фольклорун детсад оҕотугар билиһиннэри» – диэн Л. П. Лепчикова, К. Х. Татаринова уонна Г. Н. Иванова программатыгар олоҕурдум.

Сыалбынан:

1. Уус-уран айымньыга интириэһи үөскэтии.
2. Фольклор көмөтүнэн оҕо тылын саппааһын байытыы.
3. Уустаан-ураннаан бэргэн хомоҕой тылынан кэпсэтэр, кэпсиир, хамсанар дьобурдарын сайыннарыы.

4.1. Фольклор жанрдарын ыйдарынан аттара үөрэтии

Ыйдар	2016-2017 сс.	2017-2018 сс.	2018-2019 сс.	2019-2020 сс.	2020-2021 сс	2021-2022 сс
Алтынньы	Чабырҕах	Таабырыннар	Хоһооннор	Таабырыннар	Чабырҕахтар	Хоһооннор
Сэтинньи	Оһуохай	Чабырҕах	Таабырыннар	Үгэстэр	Өс хоһооннор	Таабырыннар
Ахсынньы	Остуоруйа	Остуоруйа	Остуоруйа	Өс хоһоонно	Таабырыннар	Үгэлэр

				ро		
Тохсунньу	Өс хоһоон	Билгэ, үгэс	Билгэ, үгэс, өс хоһооннор	Доруобуй а сылынан аабылар	Билгэ, үгэс	Олонхо
Олунньу	Үгэ	Олонхо	Олонхо	Остуоруй а	Винокуров скай аабылар	Аммосовск ай аабылар
Кулун тутар	Олонхо	хомус	Оһуохай	Олонхо	Хомус	Остуоруйа
Муус устар	Таабырынн ар	Оһуохай	хомус	Чабырбах	Оһуохай	Оһуохай

Бу ыйдарынан фольклор көрүннэрин оҕоҕо «Кыра да күүс улахан көдүүс» – диэммит аттаран онордум. Ыйдарынан ытыллар фольклорум көрүнэ ааттаах-суоллаах, сыаллаах-соруктаах, ситиһиилээх-түмүктээх буоларын ситиһэ сатыыбын, ол курдук:

I. Балаҕан ыйа –«Холбуу тутар хоһооннор»

Сыала: Уус-уран айымныы көмөтүнэн төрөөбүт тылын саппааһын билии-көрүү.

Бу ый адаптационнай ый буоларынан «Үтүө быһыы-майгы, кэрэ дууһа» – диэн өйдөбүлүнэн оҕо тыла-өһө ыраас, хомоҕой, билиитэ-көрүүтэ, толуйдуур дьобурдаах, сангата-инэтэ, сааһыгар сөпкө сайдыылаабын билсигии буолар.

Сыл устата иитэр-үөрэтэр программаҕа сыһыаран ыйдаабы былааммынан холобура:

1. Алтынныы ыйга –«Кимтэн кииннээхпиний, хантан хааннаахпыный?» – диэн нэдиэлэтээҕи тиэмэҕэ «Дьоммун үөрдүөм» – хоһоону үөрэтии.

2. Сэтинньи ыйга – «Мин дойдубар кыһын кэллэ» – диэн тиэмэбэ «Миэнэ дойдум барахсан» – хоһоону үөрэтии.

3. Ахсынньы ыйга – «Остуоруйа дойдутугар айан» – диэн тиэмэбэ «Сага дьыл» – хоһоону үөрэтии.

4. Олунньуга – «Аҕа дойду Албан ааттаах суолунан» – диэн нэдиэлэтэбэ тиэмэбэ «Ким булуохха» (В. Маяковский) хоһоону туттуу.

5. Кулун тутар – «Кэрэни кэрэхсиибит, туһалаабы айабыт» – диэн нэдиэлэтэбэ тиэмэбэ «Үлэ барыта учугэй» (С. Тимофеев) хоһоону биирдиилээн оҕоҕо үөрэтии.

6. Муус устар – «Чэгиэн чэбдик» – диэн тиэмэбэ «Сааскы ырыа» (С. Руфов) хоһоону үөрэтии.

II. Алтынньы ый – «Чабылхай тыллаах, имигэс этиилээх чабырҕах»

Сыала: Оҕо тыла-өһө эрчиллэр, түргэнник өйдүү дьобура сайдар.

Чабырҕах тас кизбинэн хоһоонго маарынныыр. Ол гынан баран кылгас кэрчик бурлар. Чабырҕах ааҕарга оҕо тыынга эрчиллэр уонна төрөөбүт тылын бары дорҕооннорун чуолкайдык сангарарга көмөлөһөр биир ньыманан буолар:

1. Алтынньы ыйга – «мин аатым, мин кизэн туттуум» – диэн тиэмэбэ «Детсад да олоҕор» – чабырҕах үөрэтии.

2. Сэтинньи ыйга – «мин дойдубар кыһын кэллэ» – диэн тиэмэбэ «Ыччыы-ычча» – чабырҕах үөрэтии.

3. Ахсынньы ыйга – «Сахалыы санарабын, нуччалыы билэбин» – диэн тиэмэбэ «Санар санарыма» – диэн чабырҕах үөрэтии.

4. Муус устар ый – «Сааскы илдьиттэр» – диэн тиэмэбэ «салыгын түстэ» – чабырҕах үөрэтии.

III. Сэтинньи ыйга – «Билии-көрүү түннүгэ таабырын»

Сыала: Тэнниир дьобуру, булугас, сытыы өйү сайыннарар, уус-уран тылга уһуйар.

Таабырын тугу эмэни атын көстүүну сыһыаннаан тайтаарыллар буолан оҕолор куоталаһа-куоталаһа сангаралларыттан тыллара эрчиллэр, сангалара аһыллар, биһирээн туттуллар биир көрүн буолар. Таабырын тиэмэтэ сүрдээх киэн буолан кун устата ханнык баҕарар кэмнэ туттарга табыгастаах уонна сыламатата суох. Кыттар активностара үрдээн байэбэ эрэли үөскэтэр. Бириэмэтинэн көрөн таба ааттаран туттуллартан оҕону бэйэтин толкуйдатан булугас өйүн сайыннарыы ньыматынан буолар. Сыл устата туттуллуу ытытыллар.

Таабырын тыла-өһө, ис хоһооно судургу, өйдөнүмтүө буолуохтаах, ону үөрэтэр иитэр тиэмэбэ сигэнэн аарыахха сөп, холобура:

- ✓ Айылҕа уонна айылҕа көстүүтүгэр,
- ✓ Туттар сэпкэ-сэбиргэлгэ,
- ✓ Хамсыыр харамайга
- ✓ Үөһнэ-көйүүргэ,
- ✓ Уу харамайдарыгар,
- ✓ Киһи, киһи миэстэтигэр,
- ✓ Таннар танаска,
- ✓ Туттар тэрилгэ,
- ✓ Техникаҕа,

Сыаһыаннаах таабырын ордук чугас. Мин онон оҕо тугу билбитин-көрбүтүн, тылын саппааһын, тылын-өһүн эрчийэрин учуоттаан билэммин туохха ыарарҕатарын көмөлөһүөххүн сөп.

Холобура: Симик оҕо таабырын таайытынан биир-икки тылынан эппиэттэһэн сангарар буолуон уонна коллективка киириэн сөп.

IV. Ахсынньы ый –«Норуот ыра санаата остуоруйа»

Сыала: оҕо кэрэни сэнээрэр, дуоһуйар, кэрэхсиир, умсугуйар, кыабынан кыттар, айар дьобурун сайыннараарга үлэлээһин. Тус бэйэтин көрүүтүн сатаан биэрэрин ситиһии.

Остуоруйа бары омуктарга барыларыгар баар. Саха остуоруйата оҕону сырдык ыраҕа, үтүө санааҕа, кыларыян турар кырдыкка угуйар, уһуйар аналлаах, ону үс бөлөххө араарыллар:

- ✓ Хамсыыр-харамайга,
- ✓ Олох-дьаһах туһунан,
- ✓ Дьиктилээх-алыптаах остуоруйаҕа.

Ханнык да норуот остуорайытыгар кырдык сымыйаны, үчүгэй куһаҕаны баһыйар. Бу киһи аймах үйэ-саас тухары баҕарбыт баҕата, кэлэр кэрэ кэми кэрэхэлиир ыра санаата буолар.

Оҕоҕо өйүгэр-санаатыгар, этигэр-хааныгар чугас буоллун диэммин ытыттылар ыйдааҕа тиэмэҕэ сыһыаран сыл устата киллэрэн туттабын.

Холобура:

1. «Ыт хайдах доҕорун булуммутай?» – саха остуоруйата, майгы-сигилии, олох-дьаһах.

2. «Кэҕэ» – сир-туом, олох-дьаһах.

Олох дьаһах остуоруйатын сүрүн геройа-көһнөрүү киһи. Кини сатабылынан булугас өйүнэн бардам, инсэлээх, нүдү-балай дьону быдан баһыйар, үтүө санаа куһаҕан санааны, кырдык сымыйаны кыайара-хоторо көөстөр.

«Куоска уонна кутуйах» – быһыы-майгы, албын-көрдүүн.

Булду сүрүн дьарык онустубут саха норуота хамсыыр харамай, көтөр сүүрэр быһыытын-майгытын үчүгэйдик билэрэ, ол түмүгэр хамсыыр харамай туһунан мындыр остуоруйалар айыллыбыттарын билиһиннэрэбин. Сорох остуоруйалар көтөрүнэн-сүүрэринэн сирэйдээн киһи быһыытын-майгытын, сороҕор олоххо баар суолу уус-ураннык, хайдах баарынан, хамсыыр харамай майгытын-ситилитин көрдөрөн быһаарсыбыт.

«Таал-таал эмээхсин» – сир-туом, айылҕа дьикти көстүүтэ, дьикти алыптаах күүс-уох.

Дьиктилээх-алыптаах остуоруйаҕа киһи хаһаан да үөһ-бэтэх ахтыбатах дьиктитэ кэпсэнэ. Геройдара араас быһылаанна түбэхлэр, хорсун быһыыны

көрдөрөн, дыкти алып көмөтүнэн кыайыларын-хотоллорун көрдөөбүт. Ол курдук оџолор бэйэлэрэ оонньоон көрдөрөллөр, эбэтэр уруһуйга уруһуйдаан, мэхэйэн, кырыйан ис хоһоонун көрдөрөн бэйэџэ дуоһуйууну ыларлар.

Оџо бэйэтэ холонуутугар «Арай биирдэ...», «Былыр-былыр...», «Олорбута-эбит үһү...» – диэн тылынан саџалаан кыракый кээмэйдээх өйтөн айымны саџалыыр уонна куруук үчүгэйинэн, сырдык күүс кыайарынан, өрөгөйдүүрүнэн түмүктүү сатыырга кыһылларлар.

Төрөпүттэр өттүлэриттэн көстүүмнэри тиксии, тылы-өһү үөрэтии тирэх буолар.

Кэтээн чинчийэн көрүүнэн быһаардахха:

1. Үөрэтиигэ: остуоруйалары кытта билсэр, кэпсэтэр уонна кэпсиир дьоџура-талаана аһыллар, өйө-санаата сайдар.

2. Ийтиигэ: атын дьону өйдүүр, сыаналыыр биир санааџа тийэр буолар, истинник эйэџэстик сыаһыаннаһар, үтүө, мөкүө быһыыны араарар.

3. Психологияџа: литературный геройдар тус-туска майгыларын араарар, хамсанан-имсэнэн көрдөрөр, элбэх дьонтон толлубакка, кыбыстыбакка кыттар.

V. Тохсунньу ый –«Саха оһоџун иннигэр бөлүһөк»

Сыала: Билигэни, үгэни тутуһуу туска сиэрдээх-туомнаах бэйэтэ быраабылардааџын билиһиннэри.

Сиэргэ-туомна сөп түбэһиннэрэн, оџо уонна ыал күннээџи олоџор олоџуран оџолорго буолар күннээџи түбэлтилэри үлэни ыытарга кыһанабын.

Сахалар былыр-былыргаттан ыалдытымсах үтүө үгэстээхпит. Хоһоо кэллэџинэ хайаан да аттыгар от, бэйэтигэр ас, утуйар танас биэрэллэр. Сылаастык, сымнаџастык утуталлар.

Ол сиэринэн, оџо детсадка төрөөбүт күнүн ыларын, сана оонньоурдаах кэлэрин утарбаппыт, ону күннээџи олох сиэринэн көрбүт. Оџолор киниэхэ анаан төрөөбүт күнү бэлиэтииллэр. Төрөпүт дьэтиттэн торт, кэмпиет аџалан күндүлээтэџинэ, оџолор бырааһынныктыыллар, киниэхэ анаан ырыа ыллылар, хоһоон этэллэр истин тыл этэн бэлэхтэри туттараллар.

Оџо төрөөбүт күнүгэр төрөппүт аһы «табаарыстаргын күндүлээ» диэн ыытар. Норуот бу үгэхэ оџо көнөс, ымсыы буола улаатарын бобор, харыстанһан, эйэбэс, элэккэй, атын киһи кыһалбатын өйдүүр буоларга үөрэтэр.

Бу ыалга уонна оџоџо туттуллар үгэстэри холобурдаан көрдөрдүм. Билинни да кэмнэ ыал күннээџи олоџор күн-дьыл эргииринэн сөп түбэһиннэрэн оџо далыгар ыытыллар үгүс үгүстэр, холобур:

1. Балаџан ыйга – сир аһа, дьизэ-кэргэринэн тиэллэ сылдьан отонноохун.

2. Алтынньы ый – сир тонор, хаар түһэр. Бу ыйга эти-сиини көрүнүү, чэбдыгирдии, идэхэ бырааһынньыга, муус ылыыта.

3. Сэтинньи ый – баай байанайы кытта билсиһии, мунхалааһын. Байанай сымса оонньоуларын, аралдьыйаллары ыытабыт.

4. Ахсынньы ый – сэхэн, остуоруйа ыйа. Бу ыйга оџо таһырдыа тахсыбат кэмэ, ол иһин элбэхтик кэпсэтиһии-сэргэһии буолар. Дьизэ кэргэнниинэн түмсүү, үгэскэ киирбит баџа санаа туолуутун, күүтүүлээх бэлэхтэр.

5. Тохсунньу ый – танха оонньоулара. Норуот номохторо кэпсэнэллэр. Билгэлэр киирэллэр, холобура: киһи миэстэтинэн – уна, ханас хаастара, мурун кыһыйдаџаны туох буолаары гыммытын билгэлээн билии уо.д.а.

Оџонон бэйэтинэн көрдөрүллэн ыытыллан саџаланнаџына тулалаан турар эйгэтиттэн билиини ылара олус элбэх уонна ингэмтэлээх буолар. Иии курдук сааһы көрсүү, дьизэ кэргэниинэн тыаџа мас кэрдиитэ, салама ыйааһына, дьизэ таһын ыраастааһын, оскуолаџа атаарыы, ыһыахтар хайаан да ыытыллаллар.

Үгэстэри кытта билгэлээһин тэннэ сэргэстэхэн ыытыллыан сөп, холобура:

✓ Танха кэмигэр, куоска сылааска тардыһар буоллаџына – тымныы күүһүрэр,

- ✓ Одох буруота көнөтүк буоллабына – тыала суох
- ✓ Куурусса хахаар да хахаар буоллабына – итии күн,
- ✓ Ыт оту сизтэбинэ ардах түһэр,
- ✓ Хаар халын буоллабына– өрус уута элбэх буолар.

Билгэлэри харабынан эбэтэр уруһуйдаммыттан көрөн, ону оонньоу көмөтүнэн көрдөрөн ситимнээн биэрдэххэ, туораттан атын көрөн билэр кийигэр, чугас дьонноро киирэн кыттыһан кэпсээтэбинэ сурдээбин сэргииллэр, ол түгэnnэр оҕо дууһатыгар умнуллубаттык ингэллэр.

Дьоно киирэн кыттыстабына, ол эбэтэр кэпсэтиигэ, онорон аҕалан көрдөрдөбүнэ киниэхэ дьонунан киэн туттуу үөскүүр.

VI. Олунньоу ый –«Саха оҕуһун миинньэ да олонхоһут»

Сыала: саныыр санаатын сааһылаан санарар, уран тылын көмөтүнэн тылын саппааһа ханыыр.

Саха кийитэ олорор олоһун, сириҥ дойдутун, үлэтин-хамнаһын, үөрүүтун-хомолтотун барытын былыр былыргаттан ырыа гынан ыллыыра, тойук оҥостон туойара. Оһуохай, олонхо, тойук саха арахсыспат аргыһа буолар.

Оҕолорго бастаан олоңхо туһунан сүрүн өйдөбүлү биэрэбин: былыр уот-күөс, телевизор, радио, компьютер суоһуна сахалар алаас-алаас аайы тарҕаһан биир-икки ыал буолан олодохторуна, олоңхоһут оҕонньор күүтүүлээх ыалдьыт буолар. Кинини көрсөөрү, олоңхоһут истээри ыраахтан-чугастан истиһэн кэлэллэрэ, ас бастыңын тардаллар, дьоро киэһэ үүнээрэ.

Олоңхолоон оҕонньор барахсан

Оллоонноон олорон эрэ,

Олоңхо номоҕо оңостон,

Эриэккэстик этэн-тыынан

Эбилдьитэн киирдэбинэ,

Ураанхай саха барахсан,

Нохтолоох тойон сүрэбэ долгуйан,

"Ноо" - диир эбитэ үһү

Олоңхоттар абыланнаах-алыптаах, уус-уран тыллаах, айылҕаттан бэриллибит талааннаах дьон буолаллар.

Олоңхо үс дойдутун, сирин-уотун, дьонун-сэргэтин, хамсыырын үөрэтэбит. Оҕолорго олоңхону Орто дойдуттан саҕалаан үөрэтэбин, билиһиннэрэбин. Холобура:

1. Орто дойду айылҕатын ойуулаан кэпсээһин:

Охтон баранар мастаах,
Уолан симэлийэр уулаах,
Хагдарыйан бүтэр оттоох,
Ойон тахсар күннээх,
Күөрэйэр көмүс ыйдаах,
Дьэрэкээн уота дьүкээбиллээх,
Орто туруу дойдуга,
Олохтоохтук олохсуйан,
Улуу ураанхай омукка,
Үс саха үөскээбит,
Түөрт саха төрөөбүт.

2. Бухатыыр олорор дьиэтин-уотун туһунан этэр:

Итиини тутар тиити,
Баһыттан атаҕыттан,
Бүтүннүү ылан
Тас өттүн мутуктаан,
Ис өттүн хатырыктаан
Тутуллубут балаҕан дьиэ
Лип-лап халҕанын
Тэлэйэн киирдэххэ,
Уңа диэки олорор киһи
Мэччиргэ саҕа буолан көстөр.
Хаңас олорор киһи
Хараңаччы саҕа буолан көстөр,

Урааннаах Улуу киэн

Уорук буолар эбит.

3. Бухатыыр көстөр дьүһүнэ-бодото ойууланар:

Бу Орто кэрэ дойдуга

Бу Уолан эр бухатыыр

Улар нуоҕайын курдук

Куудара бэскилээх эбит,

Хара саһыл кутуругун

Харсыһыннарбыт курдук

Халын хаастардаах эбит,

Хара тыа хаххалын курдук

Эриллэҕэс харахтаах эбит,

Кыһыл саһыл уорҕатын

Сахсыйа оонньообут курдук

Кытархай имнэрдээх эбит,

Улуу тайах уллуңун унуоҕун

Умса туппут курдук

Сыйыллаҕас муруннаах эбит

Таба кыыл акымалын

Симиитинэн

Нарылаан оңорбут курдук

Чараас уостаах эбит

4. Бухатыыры олоңхотут быһыытын-таһаатын ойуулуур:

Хастаабыт тиит курдук харылаах,

Суллаабыт тиит курдук сотолоох,

Үс былас үрдүк өттүктээх,

Биэс былас биэкэйэр биилээх,

Алта былас дороҕор сарыннаах,

Үөһээ өттүнэн

Үрдээн кестөр
Алын өттүнэн
Кырыыланан кестөр
Бухатыырга монуоннаах
Саха саарына.

5. Саха саарынын бухатыыр таһаһын-сабын уустаан-ураннаан
убарастаан этэр уонна дорҕоон дьүүөрэлэһиитин тутуһан:

Күн эрили обургу
Ыстаал тимир ыстааны ылан.
Баҕаччы кэтэн кэбистэ,
Укулаат тимир оллооччуну
Оруончук кэтэн кэбистэ,
Бухатыыр киһи
Тимир килиэ куйабын
Үүйэ-хаайа тутан,
Үргулдү кэтитэлээн кэбистэ.
Дьапта тимир
Дабыдал куйахтаах,
Холбоҕор тимир
Окумал куйахтаах,
Төгүрүк тимир
Туос куйахтаах
Үтүө тимир
Өттүк куйахтаах
Укулаат тимир тулалаах,
Тыйыс тимир сыңаах таңастаах
Халын тимир хоңоруу куйахтаах.
Өксөкү кыылын өрө кетөн
Өндөйөн тахсан иһэрин курдук
Үрдүк мөһүөннээх бэргэһэни

Лип-бааччы кэтэн кэбистэ

Ити курдук оџолорго олоңхо ис хоһоонун ырытан-үөрэтэн, геройдарын билиһиннэрэн толорууга бэлэмнээн барабын.

Хас биирдии олоңхо геройун тылын-өһүн тус-туспа үөрэтэбин. Ону үөрэтэрбэр-билиһиннэрэрбэр ойууну-бичиги, көрдөрөр пособияны туһанабын. Үөрэтиэх иннинэ тыынын эрчиллиилэрин оңотторобун:

- ✓ муннунан салгыны эџирийэн иһинэн тыыны,
- ✓ тылчааны хамсатыы,
- ✓ тыл ньиэрбэтин уһугуннарыы
- ✓ эти-сиини уһугуннарыы
- ✓ кылыһах эрчиллиилэрэ - сүһүөх кемөтүнэн

Этиллэр тыл төһө да эриллэн-буруллан этиллибитин иһин билсиһиннэрдэххэ олус үчүгэйдик түргэнник ылыналлар, холобур, билиңци оџо бэйэтин таһаһыгар холоотоххо:

Оџо таһаһынан:

Хачыгырас куурка - тас
танастаммыт

Чараас килэбэчигэс - истээх
сонноммут

Оһуордаах ойуулаах тарбах
үтүлүктэммит

Киллэһик түүлээх баайы
бэргэһэлэммит

Бухатыыр таһаһынан:

Дьаптаџа тимир тас таһастаммыт

Кутуу тимир хос куйахтаммит

Тардыы көмүс тарбах үтүлүктэммит

Кыһыл көмүс кырыылаах
бэргэһэлэммит

Тэһнээн көрөн, тылы-өһү байытан күһнээџи олохторугар, оонһууларыгар олоңхо тылын туһанар-туттар буолаллар.

Оџо олоңхо тылын-өһүн өйүгэр хатаабатар даџаны истэр дьоџура уһуктар, олоңхо ойуулур тыла кулгааџар сыстаџас буолар, истэ уерэнэр. Онтон утумнаан улаатан истэџинэ, сыһыа билиһиннэрдэххэ, олоңхо тылын ойуулуур-дьүһүннүүр кэрэтин өйүгэр хатыан сөп. Оџо сайдар, кута

бөбөргуур, тылын саппааһа тэтимнээхтик эбиллэр, ону көрөн оҕону ааҕарга кытыннаран бэйэбэ тэtimi ылларахха сөп.

Ааҕыа диэбит оҕолорбун сүүмэрдээн детсадпыт, нэһилиэкпит араас күрэхтэригэр-түһүлгэлэригэр кытыннардым. Сыллата алталыы оҕо улуус икки семинарын кыттыылаахтарыттан иккилии оҕо үөрэх управлениятын сертификаттарынан бэлиэтэнэллэр, түөртүү оҕо нэһилиэк көрсүһүүтүн ааҕааччылара буоллулар, бу сэмэй ситиһиилэрбитинэн киэң туттабыт.

VII. Кулун тутар –«Саха арахсыспат аргыһа оһуохай»

4.2. Фольклору үөрэтиигэ оонньоу араас көрүнүн туһаныы.

Оҕо оҕо кыра сааһыттан норуот кутун-сүрүн иңэрэргэ олоңхо ис хоһоонун кэпсэтиннэрийи, куннээҕи олоххо киллэрэн туттуу, тыл остуол, илии атах хамсаныыларынын ытыты, тылы сайыннарыы, тулалыыр эйгэ, уруһуй дьарыктарыгар ойуулуур-хоһуйар тылларынын, геройдарынын киэңник туһаныы - оҕолорго ойдөтөргө олус көдьүүстээх. Оонньоу оҕо саамай сөбүлүүр үлүһүйэр дьарыга. Оонньообокко эрэ оҕо улаапат. Оонньоу бириэмэтигэр оҕо киһи быһыытынан уүнэр-сайдар. Сөпкө табыллыбыт уонна учутэйдик тэриллитбит олоңхо оонньоулара оҕону бары өттүнэн сайдарыгар, олоххо уонна үөрэххэ үөрүйэхтэри уонна сатабыллары ыларыгар, иңэринэригэр көмөлөһөллөр. Ону тэңэ, олоңхо оонньоутун кэмигэр оҕо саа билиини ылар, чиңэтэр эрэ буолбакка, тулалыыр эйгэни өйдөөн, кэрэхсээн көрөрүгэр, билэ сатырыгар дьөбүра кэңиир, сайдар.

1. Болџомтолоох, сыыдам туттуулаах, сымса, сыныйан өйдуур, тулуурдаах буоларга иитии.
2. Мындыр, тургэнник толкуйдуур, булугас буоларга эрчийии
3. Оџо билэ-көрө сатыыр дьџурун сайыннарыы.

Оонньуу хас биирдии уопуттаах да, эдэр да иитэччи үлэлииригэр кыах биэрэр, киэң суолу арыяр. Ол иһин оџолорбут эрэ оонньууларынан муңурдаммакка, атын көрүңнэри, быраабылалары киллэрэн тупсарыан, эбиэн сөп курдук, холобура олонхоџо сыһыаран:

Оонньуу сыала : ис хоһооно оџо сааһыттан, толкуйдуур дьџуруттан, ситиһииттэн көрөн уустугурдаммын, бу "Хардаң от үрдүнэн ойуу" оонньууга олоңхо геройун аатын толору этэн, бухатыырдар ааттарын, дьүһүнүн тылынан этиллэрин өйгө хатаан билиилэрин хаңатан оонньотобун. Онно олоңхо тылынан таабырын курдук, холобура: ыстанаары турар оџоттон ыйытабын:

- ✓ Үс үүт күрүөнү үрдүнэн көстөр маңан аттаах кимий? (Үрун Уолан)
- ✓ Үрун Уолан атын дьүһүнэ хайдаџый? (Төптөрү ыйытабын) (Үс үүт күрүөнү үрдүнэн көстөр Үрүмэччи маңан ат - оџолор эпииэттэрэ)
- ✓ Күүстээх уохтаах күөнэ аттаах кимий? (Күн Дьырибинэ бухатыыр)
- ✓ Туланџаннаах ньуурдаах тураџас дьоруо аттаах кимий? (Туйаарыма Куо)
- ✓ Дьулусхан Субуйа Сүүрүк Дьураа хара аттаах кимий? (Дьулуруйар Ньургун Боотур)

Манньык ыйыта сылдыһыттан оџоџо тыла өһүллэр, өйгө тутар, өйдөөн хаалар дьџура тылын баайа эбиллэр.

Ити курдук ытыллар улэ оџо саңатын сайа этэриттэн:

- ✓ Истэр информацияны 20% иңэринэр,
- ✓ Көрөр информацияны 30%иңэринэр,

- ✓ Истэр-көрөр информацияны 50% иңэринэр,
- ✓ Истэр-көрөр уонна саңарар информацияны 70% иңэринэр,
- ✓ Истэр, көрөр, саңарар уонна толорор информацияны 90% иңэринэн бэйэ дьобурун арийан сөп дииллэригэр оҕо кэрэни сэнээрэр, дуоһуйар, кэрэхсиир, умсугуйар, кыабынан кыттар, айар дьобурун сайыннарарга улэлэһэбин.

III. Түмүк

Онон тумуктээн эттэххэ , оскуолаҕа кириэн инниннээҕи саастаах оҕолору иитиигэ үөрэтиигэ олоҥхо көмөтүнэн истэр, өйдүүр дьобурдарын өйгө оңорон көрөр, саңарар, толкуйдуур кыахтарын сайыннарыы туһалааҕа көстөр. Оҕо билиитин корүүтүн сайыннарарга, байытарга иитээччи үлэтин сөпкө аттаран туруордаҕына, кырачааннары норуот өркөн өйүгэр, олонхоҕо кулгаахтарын, харахтарын арийыыга, тылларыгар киллэриигэ улахан кедьүүстээх.

Саха ыччата оҕо эрдэбиттэн төрөөбүт буоруттан силистэнэн, мутуктанан иитилиннэбинэ, амарах сурэбин, мындыр өйүн, уран тарбахтаҕын утумнаахтык эрэ саха омук быһыытынан сайдыаҕа.

Олоҥхо олох бары көстүүтүн, араңатын хабар айамныы. Хайа баҕарар норуот үйэлэргэ мунньуммут мындырдаан иитийиэхтээбит өйүн санаатын өркөнө, олоҕу ыраңалааһына киһини чинчийиитин кестуүүлэрэ сизра-туома кэрэни айыыта - барыта киһи тылынан уус-уран айымныытыгар, ийэ тылыгар өлбөт-супшэт кестуу буолан иңэн сылдьар.

Олох укулаата төрдүттэн уларыяр кэмигэр ханнык баҕарар норуот өйө-санаата төрүт угэстэригэр эргиллэн, быһаанар суоллары көрдүүрүн биһиги бэйэбит дойдубут холобуругар көрөбүт. Онон, олоҥхо Саха омук духовнай

олоѳун уһулуччулаах кѳстүүтѳ киһи аймах байытыһар күндү кылаата буоларынан, ыччаты ийтиигѳ бѳрт кыра сааһыттан киһи буолуор диэри тиһиктѳэхтик уѳрѳтѳллѳрѳ эрѳйиллѳр.

Оѳо кырачаан сааһыттан олоңхо биһигѳр бигѳнѳн ѳйүн-санаатын туттаѳына, сахалыы сирдѳѳх-майгылаах киһи буола улаатыа, бѳттүүн биир саннаанан тумсэн күн улууһун, айыы аймаѳын чиѳһин-суобаһын кѳмүскѳһѳн, үтүѳнү, кѳрѳни ѳрѳ тутан, олох мѳкү ѳруттѳрин кыайан олоѳу туругурдар туһугар туруулаһыа диѳн баѳа санаалаахпын.